

УДК 343.14

Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування у кримінальному процесі України

А. М. Безносок,
кандидат юридичних наук

Розглядаються особливості розуміння доведеності поза розумним сумнівом та достовірності в контексті стандартів доказування у кримінальному процесі України. На підставі прецедентної практики судів держав англосаксонського права та Європейського суду з прав людини робиться висновок, що пошук ідеального та юридично коректного визначення стандарту доказування “поза розумним сумнівом” є марним, а тому зусилля варто спрямувати на виокремлення тих ознак, які допоможуть краще зрозуміти значення відповідного правового явища, та вироблення практичних порад для правильного його застосування. Зазначається, що під “доказом поза розумним сумнівом” і “достовірним доказом” розуміється одне й теж саме. Обґрунтовується, що використання терміна “достовірність” для характеристики доказу є цілком прийнятним як з точки зору етимологічного значення цього слова, так й з огляду на відповідність концепції змагального процесу. Звертається увага на те, що законодавець, вживши словосполучення “поза розумним сумнівом”, тим самим окреслив підхід до розуміння у вітчизняному кримінальному судочинстві самого поняття “достовірність”, яке тепер не може ототожнюватися з об’єктивною істиною.

Ключові слова: кримінальне судочинство, стандарт доказування, доведеність поза розумним сумнівом, достовірність, доказ

Безносок А.М. Доказанность вне разумного сомнения и достоверность как стандарты доказывания в уголовном процессе Украины

Рассматриваются особенности понимания доказанности вне разумного сомнения и достоверности в контексте стандартов доказывания в уголовном процессе Украины. На основе прецедентной практики судов государств англосаксонского права и Европейского суда по правам человека делается вывод, что поиск идеального и юридически корректного определения стандарта доказывания “вне разумного сомнения” бесполезен, а потому усилия следует направить на выделение тех признаков, которые помогут лучше понять значение соответствующего правового явления, и выработку практических советов для правильного его применения. Отмечается, что под “доказательством вне разумного сомнения” и “достоверным доказательством” понимается одно и то же. Обосновывается, что использование термина “достоверность” для характеристики доказательства вполне приемлемо как с точки зрения этимологического значения этого слова, так и соответствия концепции составительского процесса. Обращается внимание на то, что законодатель, употребив словосочетание “вне разумного сомнения”, тем самым обозначил подход к пониманию в отечественном уголовном судопроизводстве самого понятия “достоверность”, которое теперь не может отождествляться с объективной истиной.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, стандарт доказывания, доказанность вне разумного сомнения, достоверность, доказательство

Beznosyuk Andriy. Proof beyond a reasonable doubt and reliability as the standard of proving in criminal proceedings of Ukraine

It is reviewed the features of the understanding of “proof beyond a reasonable doubt” and “reliability” in the context of the standards of proving in criminal proceedings of Ukraine. Based on the case-law of the courts of foreign countries of common law and of the European Court of Human Rights concluded that the search for the ideal and legally correct definition of the standard of proving “beyond reasonable doubt” is useless, and therefore efforts should be focused on the feature extraction to help better understand the nature of this legal phenomena and to develop practical guidelines for its proper application. It is noted that the “proof beyond reasonable doubt” and “reliable evidence” means one and the same. It is substantiated that the use of the term “reliability” to characterize the proof is acceptable in terms of both etymological meaning of the word and in terms of matching the concept of

competitive process. It is attracted attention to the fact that the introduction to the national law of the phrase “beyond reasonable doubt” outlines an approach to understanding notion of “reliability”, which now cannot be identified with the “objective truth”.

Key words: *criminal proceedings, the standard of proof, proof beyond a reasonable doubt, reliability, evidence*

Для української правової системи такий термін, як “стандарт доказування” є новим, а тому ще малодосліджений. Він характерний для тих країн де найбільш виражена змагальна модель процесу. В американському та англійському праві під терміном “стандарт доказування” розуміють критерій, відповідно до якого суддя виносить рішення по справі. Стандарт доказування не ставить мету встановити істину, а лише є показником того, чи змогли сторони успішно виконати покладений на них тягар доказування¹. Як методологічний підхід до встановлення фактів, стандарт доказування впливає з якісного рівня імовірності знань². У зв’язку з цим постає необхідність у дослідженні такого якісного рівня стандарту доказування, як доведеність поза розумним сумнівом, що має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

На думку Р. Ш. Бабанли та М. В. Сіроткіної, оскільки у вітчизняному кримінальному процесуальному законі відсутнє визначення розумного сумніву чи доведеності вини поза розумним сумнівом, то для належного розуміння сутності поняття “поза розумним сумнівом” в Україні насамперед керуватися практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), в якій Суд ілюструє європейський стандарт розуміння аналізованого принципу. Правова позиція ЄСПЛ щодо цього, як зазначають науковці, відображена, зокрема, у п. 43 Рішення від 14 лютого 2008 р. у справі “Кобець проти України”. Суд зазначив, що відповідно до його прецедентної практики при оцінці доказів він керується критерієм “поза розумним сумнівом”. Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і взаємоузгоджених.

У цій правовій позиції можна виокремити такі конститутивні ознаки: а) обов’язкова наявність сукупності ознак чи неспростовних презумпцій; б) ознаки чи презумпції повинні бути достатньо вагомими; в) чіткими; г) взаємоузгодженими. Тому за відсутності таких ознак не можна констатувати, що вину доведено поза розумним сумнівом³.

Але чи не найбільше питанню щодо сутності відповідного стандарту доказування приділено в США, де мали місце дискусії не тільки у науковій літературі, а й у судах та законодавчих органах. Такий інтерес був викликаний намаганням американських суддів забезпечити належне використання юридичних понять, зокрема стандарту доказування поза розумним сумнівом, присяжними, які не мають юридичної освіти і не завжди адекватно розуміють значення спеціальних юридичних термінів. Для цього суди багатьох штатів розробили інструкції з

¹ Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения : монография / Новицкий В.А. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2002.

² Іщенко В. М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України [Електронний ресурс] / В. М. Іщенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 304. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ivmkpu.pdf>.

³ Бабанли Р. Ш. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування / Р. Ш. Бабанли, М. В. Сіроткіна // Адвокат. – 2013. – № 10 (157). – С. 20.

визначенням технічних термінів, викладом правил судового доказування та інших важливих настанов присяжним щодо їхніх обов'язків і порядку судового розгляду. В свою чергу, недосконалість деяких визначень “поза розумним сумнівом” та “розумний сумнів” в інструкціях стали підставами для оскаржень у вищестоящих судах деяких судових рішень присяжних, які керувалися такими інструкціями. Огляд таких прецедентів наводить В. Титов за матеріалами періодичного видання “Новини Американської філософської асоціації”⁴.

Справа *Cage v. Louisiana* (1990). Судом штату Луїзіана Кейдж був засуджений за вбивство першого ступеня до страти. Після того, як Верховний суд Луїзіани підтвердив рішення, Кейдж подав апеляцію до Верховного суду США, посилаючись на конституційні підстави.

Він заявив, що інструкція присяжним, котра використовувалася при розгляді його справи, припускала більш високий ступінь сумніву, ніж було потрібно для виправдання в стандарті розумного сумніву, сформульованого в справі *Winship*. Зокрема, в інструкції говорилося: “Розумним сумнівом слід вважати такий сумнів, що викликає глибоку невпевненість... Це – фактичний істотний сумнів... Те, що потрібно (від присяжних), є не абсолютна або математична впевненість, а моральна впевненість”. Верховний суд погодився з Кейджем, вказавши, що “розумний присяжний міг інтерпретувати інструкцію таким чином, що вона дозволяє знайти вину, засновану на ступені доказу нижче того ступеня, який вимагається згідно з Положенням про належний процес (Концепція “належного процесу” розроблена на підставі П'ятої (1971) і Чотирнадцятої (1968) поправок до Конституції США і передбачає використання у кримінальному судочинстві стандарту доказування “поза розумним сумнівом”. – А. Б.) ”.

Справи *Victor v. Nebraska* та *Sandoval v. California* (1992). У суді першої інстанції штату Небраска Віктора було засуджено за вбивство першого ступеня до страти; у судах Каліфорнії Сендовела було засуджено за чотири вбивства першого ступеня також до страти. Засуджені апелювали до верховних судів своїх штатів, обґрунтовуючи скарги тим, що використовувані в судових розглядах інструкції присяжним, які визначали розумний сумнів, порушили належний процес; але ці верховні суди підтримали рішення судів нижчих інстанцій. Потім кожен із засуджених подав апеляцію до Верховного суду США, який об'єднав обидві справи.

Скарга Сендовела зосереджена на використанні моральної визначеності у дефініції розумного сумніву. Присяжних інструктували про те, що розумний сумнів – “це такий стан справ, який після повного порівняння і розгляду всіх доказів залишає присяжних у тому стані, коли вони не можуть сказати, що відчувають переконання і моральну впевненість у тому, що обвинувачення спроможне”. В цій апеляції було зроблено акцент на тому, що моральну впевненість присяжні зрозуміли в сенсі більш низького стандарту доказу, ніж стандарт “поза розумним сумнівом”, так що присяжний засідатель міг бути морально впевнений, що обвинувачений винуватий навіть якщо суд не довів його вину згідно з критерієм “поза розумним сумнівом”.

У апеляції Віктора теж зверталася увага на те, що використана інструкція присяжним про розумний сумнів неконституційно знизила ступінь тягаря дове-

⁴ APA Newsletters. – Spring 2000. – V. 99. – № 2.

дення вини. Зокрема, в інструкції говорилося: “Розумний сумнів – це такий сумнів, що не дозволить вам після повного, справедливого і неупередженого розгляду всього доказу зберігати переконання і моральну впевненість у винуватості обвинуваченого... Ви можете бути переконані в істині факту поза розумним сумнівом і все ж таки цілком усвідомлювати, що, можливо, ви помиляєтеся. Ви можете вважати обвинуваченого винуватим на підставі високого ступеня ймовірності того, що сталося, якщо такі ймовірності досить сильні, щоб виключити будь-який розумний сумнів у його вині. Розумний сумнів – фактичний та істотний сумнів”. В апеляції Віктора відтворювався аргумент, наведений у справі *Cage*: отожднення розумного сумніву з істотним сумнівом завищило ступінь сумніву, необхідний для виправдання. Як і в справі Кейджа, Віктор також засумнівався в критерії моральної впевненості, що пропонувався в інструкції суду в штаті Небраска.

Верховний суд підтримав доводи обох апелянтів, водночас визнавши, що інструкції присяжним у Небрасці та Каліфорнії не порушили належний процес.

Очевидно, намагаючись мінімізувати результати рішення в справі Кейджа, у 1995 р. Верховний суд США змінив тлумачення конституційності інструкції присяжним про розумний сумнів таким чином: “Судовий розгляд не може бути належним, якщо інструкція застосовувалася неконституційним способом, але буде таким, якщо існує розумна ймовірність, що присяжні застосовували її конституційно”. Суд відзначив, що це було “ясно сформульовано” (was “made clear”) у справі *Estelle v. Mc Guire*, розглянутій через рік після справи *Cage*. Верховний суд США, нагадуючи, що інструкції присяжним у Каліфорнії і Небрасці в цілому не порушили належний процес, застеріг, що фрази типу “моральна впевненість” або “істотний сумнів”, незважаючи на цілком конституційне звучання, не вільні від невизначеності. Проте суд обмежився найбільш загальною рекомендацією: “Взяті в цілому, інструкції мають правильно передавати поняття розумного сумніву”⁵.

Отже, Верховний суд США відмовився від тлумачення стандарту доказування “поза розумним сумнівом”. Офіційна дефініція цього поняття відсутня й в інших країнах англосаксонського права. Як зазначає американський учений Томас Мулрін, ні англійцям, ні канадцям, ні австралійцям досі не вдалося виробити такої дефініції, яка б не була піддана критиці з боку власної судової системи⁶. Тому вважаємо, що пошук ідеального та юридично коректного визначення стандарту доказування “поза розумним сумнівом” є марним. Це зумовлено тим, що: по-перше, це поняття є оціночним, а тому складне для визначення; по-друге, наявність такого визначення у законі не гарантуватиме його правильне застосування; по-третє, емпіричні спостереження не демонструють потреби його визначення; по-четверте, відсутність законодавчого визначення стандарту допускає можливість його розвитку разом зі стандартами суспільства, що змінюються.

На нашу думку, зусилля варто спрямувати на виокремлення тих ознак, які допоможуть краще зрозуміти значення відповідного правового явища та вироб-

⁵ *Титов В. Д.* “Докази, що не підлягають розумному сумніву” в судах присяжних США / В. Д. Титов // Вісник академії правових наук. – 2005. – № 2 (41). – С. 94–96.

⁶ *Mulrine Thomas V.* Reasonable Doubt: How in the World Is It Defined? / Thomas V. Mulrine // American University International Law Review. – 1997. – V. 12. – № 1. – P. 225.

лення практичних рекомендацій щодо правильного його застосування. Зокрема, Р. Ш. Бабанли та М. В. Сіроткіна виводять такі істотні ознаки стандарту “поза розумним сумнівом”: не будь-який сумнів можна констатувати як розумний, існування сумнівів при прийнятті рішення є природним та не означає, що рішення є неправильним; для вирішення поставленого питання необхідно, щоб була впевненість, непохитність, відсутність будь-яких вагань; поняття “поза розумним сумнівом” не тотожне поняттю “абсолютна впевненість”⁷. Один із членів колегії суддів Британської Колумбії (Канада), за результатами розгляду справи Regina v. Brydon (1995), рекомендував присяжним при визначенні вини обвинуваченого запитувати самих себе: “Чому я сумніваюся?”. Відповідь на це питання, на переконання судді, допоможе їм сформулювати логічну підставу для рішення”⁸.

У США стандарт “поза розумним сумнівом” застосовується як щодо доведеності вини особи, так і при оцінці доказів. Американська юридична електронна бібліотека “Lectric” подає таке визначення “доказ поза розумним сумнівом”: це доказ “такого переконливого характеру, що ви були б готові покладатися на нього і діяти без вагань у найважливіших власних справах. Втім це не означає абсолютну впевненість”⁹.

Вітчизняний кримінально-процесуальний закон вимагає оцінки кожного доказу з точки зору достовірності. В. М. Кравчук та О. І. Угриновська вважають, що достовірність доказу – це рівень його правдивості, тобто рівень довіри до нього суду¹⁰. На думку Б.П. Ратушної, коли йдеться про судові знання, слід використовувати термін “достовірність” як таку їх характеристику, що означає максимальне наближення суду до повного і правильного встановлення фактичних обставин справи¹¹.

З наведених визначень можна зробити висновок, що під доказом поза розумним сумнівом і достовірним доказом розуміється одне й те ж. Використання ж терміна “достовірність” для характеристики доказу, на нашу думку, є цілком прийнятним як з точки зору етимологічного значення цього слова, так і концепції змагального процесу.

Так, достовірність (validity, adequacy) – це властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок¹². Достовірний – який не викликає сумніву, цілком вірний, точний¹³. Крім того, як зазначає Н. М. Панченко, навіть без спеціального етимологічного аналізу очевидно, що поняття “достовірність” є словотворчо мотивованим для розуміння. Згідно з поданим нею опитуванням, “достовірність” сприймається як достатня вірність, щоб прийняти

⁷ Бабанли Р. Ш., Сіроткіна М. В. Цит. праця. – С. 20.

⁸ Mulrine Thomas V. Цит. праця. – Р. 214 – 215.

⁹ Reasonable Doubt [Електронний ресурс] / Lectric Law Library’s Lexicon. – Режим доступу : <http://www.lectlaw.com/def2/q016.htm>.

¹⁰ Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська [2-ге вид., перероб. і допов.]. – Х. : Фактор, 2010. – С. 476.

¹¹ Ратушна Б. П. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання / Б. П. Ратушна // Право України. – 2012. – № 6. – С. 287.

¹² Великий тлумачний словник української мови : близько 40000 сл. / [упоряд. Т. В. Ковальова]. – Х. : Фоліо, 2005.

¹³ Словник української мови : в 11 томах / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Т. 2: Г – Ж. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 338.

за правду, повірити¹⁴. Саме такої достовірності знань вимагає закон для прийняття рішення про винуватість особи у змагальній моделі кримінального процесу. Очевидно, що у такій моделі процесу рішення приймається на підставі не повного знання, а лише такого його обсягу, який формує внутрішнє переконання, і це призводить до недоцільності подальшого дослідження обставин справи. Але щоб внутрішнє переконання не переходило у свавілля, стверджував І. Я. Фойницький, закон, не обмежуючи суддю легальними правилами, піклується про формування його переконання в умовах і в порядку, якими забезпечується те, що кожна розсудлива людина при тих же даних зробила б такий же висновок¹⁵. “Суддя має не лише сам переконатися в існуванні чи неіснуванні фактичних даних обставин справи, а й належним чином мотивувати, аргументувати свої висновки у рішенні для того, аби переконати учасників судового розгляду та й суспільство загалом у тому, в чому переконаний він сам”¹⁶.

Розробники нового Кримінального процесуального кодексу України, намагаючись поєднати позитивний досвід європейських країн, країн англосаксонської правової сім’ї й ті надбання, що мала Україна, використали у Кодексі для характеристики судових знань як поняття “доведеність поза розумним сумнівом”, так і “достовірність”. Звідси отримали співвідношення: усі знання-висновки про встановлювані у кримінальному провадженні факти та обставини повинні ґрунтуватися виключно на достовірних доказах, але тільки винуватість особи має бути доведена поза розумним сумнівом, що відповідно вимагає достатньої сукупності доказів. Враховуючи нарікання голови Другого окружного апеляційного суду США Йона Ньюмена на схильність американських судів знижувати стандарт розумного сумніву, підтримуючи переконання, засновані на недостатніх доказах¹⁷, викликає схвальне ставлення підхід, реалізований у вітчизняному кримінальному процесуальному законі, адже застосування принципу достатності дає можливість об’єктивно оцінити надійність переконання.

Але важливо відзначити й те, що законодавець, вживши словосполучення “поза розумним сумнівом”, тим самим окреслив підхід до розуміння у кримінальному судочинстві самого поняття “достовірність”, яке тепер не може отожднюватися з об’єктивною істиною. Як зазначив І. Л. Петрухін, концепція розумного сумніву відкинула вимогу встановлення істини і замінила його допущенням високої ймовірності висновку¹⁸. Новий підхід до визначення судової достовірності заснований на засадах змагальності, рівноправності сторін, які є основою сучасної ідеології процесу.

¹⁴ Панченко Н. Н. Когнитивные категории “истинность” и “достоверность”: общее и различное / Н. Н. Панченко // Знание. Понимание. Умение: Научный журнал Московского гуманитарного университета. – 2009. – № 1. – С. 133.

¹⁵ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / Фойницький І. Я. – СПб., 1912. – Т. 2. – С. 192–193.

¹⁶ Ратушина Б. П. Цит. праця. – С. 288.

¹⁷ Newman, Jon O. / Beyond “Reasonbl Doubt” / Jon O. Newman // New York University Law Review. –1993. – № 68.

¹⁸ Петрухин И. Л. Истина, достоверность и вероятность в суде / И. Л. Петрухин // Юридический мир. – 2003. – № 8. – С. 19.